

Toggerbo i Mols Bjerge

Vilfred Friborg Hansen

(skrevet 2014 til "Folk og Liv 2014")

De mange bronzealdergravhøje ved Trehøje viser, at der har været landbrug i området omkring Toggerbo, midt i Mols Bjerge, helt tilbage i bronzealderen, d. v. s. fra ca. 2000 f. Kr. Rydningen af den oprindelige egeskov er begyndt allerede på dette tidspunkt. Bønderne har praktiseret svedjebrug, d. v. s. at de er flyttet fra sted til sted, efterhånden som jorden var udpint.

Toggerbo som fast bebyggelse nævnes første gang i 1400-tallet. Tokke tolkes til at betyde "et jordstykke uden for landsbyens opmålte jord", så navnet Toggerbo lidt frit kan oversættes til "bostedet uden for lands lov og ret" – et ganske rammende navn. En alternativ tolkning kunne dog være, at landsbyen har fået navn efter en person med det gammeldanske personnavn Tokki – "Tokkis bosted".

I 1500- og 1600-tallet er stort set den sidste skov blevet ryddet i "bjergene", der herefter har været præget af krat og overdrev med græs. Sagen var, at jorden var så dårlig, at den efter et år med boghvede og derefter et år med rug har været så udpint, at den har måttet ligge brak i 8-16 år. I denne periode har den været anvendt til græsning. Dyrkningsmetoden kaldes derfor græsmarksbrug.

Fra 1600- til 1800-tallet var der 4-5 landbrug i Toggerbo – alle ganske store i areal, over 50 tønder land, men på grund af den ringe jord med et beskedent udbytte. Et skiftende antal af brugene lå hen som ødegårde i perioden. På hvert brug kunne der holdes et par heste, 4-5 køer og op til 20 får. Alle brugene kom i løbet af 1700-tallet til at høre under nabohovedgården Bogensholm, men de blev frikøbt til selveje i begyndelsen af 1800-tallet.

Indbyggertallet i Toggerbo var ved folketællingen 1787 på beskedne 14 sjæle. Ved folketællingen i 1901 var indbyggertallet steget til 30. Dermed fulgte Toggerbo udviklingen i det øvrige land, og forklaringen var også den samme: selvejete og de forbedrede dyrkningsmetoder, samt bedre hygiejne og lægekunst. Ifølge Hanna Jessens følgende artikel var indbyggertallet i 1950'erne øget til 39 (12 voksne og 27 børn), på trods af, at næsten tre fjerdedele af landsbyens oprindelige jord var opgivet som landbrugsjord.

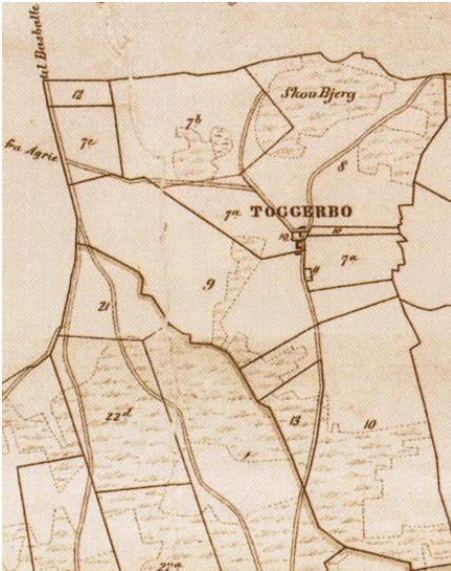
Også på anden vis fulgte Toggerbo landsudviklingen, nemlig ved at der i begyndelsen af 1900-tallet oprettedes husmandsbrug ved udstykninger fra de eksisterende brug. Allerede i 1846 havde den første udstykning fundet sted ved oprettelsen af det senere Tremosegaard, der oprindeligt blev kaldt "Suderhullet" og kom til at ligge en km uden for landsbyen. Gården ligger i et dødishul med en lille sø i bunden, og søen må have rummet karpearten suder. Men i 1914 tog udstykningen for alvor fart, idet der dette år oprettedes fire statshusmandsbrug med særligt fordelagtige statslån. Herefter kom antallet af landbrug i landsbyen op på otte, hvortil kom to huse uden jord.

Figur 1. Dette billede af Tremosegaard 1909 er lånt af Johannes Petersen, Rønne. Personerne på billedet er hans bedsteforældre Ras og Jensine Petersen, der ejede gården på det tidspunkt, og hans morbror Peter Daugaard Petersen.

Allerede fire år senere, i 1918-19, tog en helt anden og modsat rettet udvikling fart. Al landsbyens jord mod syd, i alt ca. halvdelen af landsbyens jord, blev opkøbt af grossererne Louis Hammerich og Vilhelm Kier fra Aarhus, der tilplantede den. Resultatet blev Trehøje Plantage. Tilplantningen var på dette tidspunkt for længst i gang andre steder i Mols Bjerger – det var begyndt med Vistoft Plantage i 1887. De to grosserere opkøbte store arealer i hele Mols Bjerger og ejede på et tidspunkt stort set al jord mellem Strandkær over Trehøje til Fuglsø, men solgte dog senere en del fra igen.

Grosserer Hammerich havde nogle år i forvejen købt Provstgården nord for Toggerbo, der blev brugt til familiens ferieophold og i det daglige blev drevet ved forpagter, plantør Frederik Petersen, der sammen med sin hustru Gudrun boede på gården helt til midten af 1960'erne. Størstedelen af gårdens 100 tdr. land blev tilplantet til Provstgård Plantage. Grosserer Hammerich døde i 1931, og i 1947 skænkede enken Ellen Hammerich, f. Liisberg, Provstgården til et nyoprettet familielegat, der også ejer gården i dag. Provstgården hører til Agri ejerlav, men havde i det daglige tæt forbindelse til Toggerbo.

Matrikelkort over Toggerbo 1844. Toggerbo var matrikuleret sammen med Bogens, der havde de første 6 matrikelnumre. Derfor begynder Toggerbos matrikelnumre med nr. 7. Nr. 7a og 7c hørte til Hanna Jessens forældres ejendom (se næste artikel), idet dog 7a's jord på østsiden af vejen tidligere var blevet stykket fra til "Højbo" (Sigfred og Gurli Laursen, den senere spejderlejr). Nr. 7b var Tremosegaard. Nr. 8 var delt i to, på hver sin side af vejen. De blev begge i 1944 opkøbt af grosserer Adolf Jensen, Aarhus, der 1959 solgte til A. P. Møller, der igen 1971 overdrog til staten, nu kendt som Skovbjerg-fredningen. Nr. 9, 10 og 13 mod syd var i 1918-19 blevet opkøbt og tilplantet af grossererne Hammerich og Kier og dannede Trehøje Plantage. Nr. 10's bygninger lå endnu inde i landsbyen, det var vore naboer Svend og Edith Nielsen (Toggerbovej 2). På samme måde var nr. 9's bygninger blevet liggende i landsbyen sammen med fem tønder land – det var Hanna Jessens naboer til den anden side, Lisbeth og Laurids Laursen.. Nr. 11 var "Skovly", der var uden jord. Nr. 12 blev drevet sammen med en gård i Agri. Kilde: Vedsted 2011.

Efter Hammerichs og Kiers opkøb var der seks landbrug tilbage i Toggerbo, herunder de fire statshusmandsbrug. På grund af de bedre dyrkningsmetoder har de seks brug sikkert hver især kunnet dyrke lige så meget som de tidligere dobbelt så store brug i landsbyen. Man ser da også, at besætningen på trods af det mindre jordtilliggende stort set var den samme på de enkelte landbrug som før udparcelleringen: et par heste, fire-fem køer, en del får og ganske få svin.

1944-45 blev de to statshusmandsbrug omkring Skovbjerg i landsbyens nordøstlige hjørne opkøbt af grosserer Adolf Jensen, Aarhus. De to husmandssteders bygninger fik lov at ligge hen og forfalde og blev af landsbyens beboere omtalt som "Grossererens", jf. Hanna Jessens følgende artikel. I 1959 blev de købt af A. P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond, der i 1971, efter vedtagelsen af en fredningsplan, skænkede det til staten, der lod det henligge som naturskov. I dag er der borde og bænke, informationstavler og vandrestier på stedet, og på det 96 meter høje Skovbjerg et mindesmærke for A. P. Møllers opkøb, der muligvis forhindrede områdets udstykning til sommerhuse. På Skovbjerg, hvor der aldrig har været dyrket, er den oprindelige egeskov og –krat bevaret, og udlægningen af den til naturskov blev indledningen til de store statsopkøb og fredninger i Mols Bjerge, mod nord 1984 og mod syd 1994.

Efter Adolf Jensens opkøb i 1944-45 var der fire aktive landbrug og to jordløse huse tilbage i Toggerbo. Kun en fjerdedel af Toggerbos oprindelige jord var tilbage under dyrkning, nemlig jorden mod nordvest ind mod Agri og en enkelt stribe mod øst. Det var situationen i den periode, som Hanna Jessen beskriver i den følgende artikel. Der var dog stadigvæk masser af liv og fællesskab i landsbyen, som det vil fremgå af Hannas beretning. Men da Hanna Jessens forældres ejendom brændte i 1958 og ikke blev genopført, var det begyndelsen til enden, og forunderligt nok lå landsbyen blot tre år senere hen som "spørgelsesby" eller

”ruinby”, hvor kun et enkelt landbrug med bare fem tønder land holdt stand i yderligere en halv snes år, måske fordi den fik tilknyttet en iskiosk, der blev populær i en tid, hvor turismen for alvor tog fart i Mols Bjerge.

I dag består Toggerbo af tre hold beboede bygninger, hvoraf de to har hørt til tidligere landbrug, samt en spejderlejr. Der er opsat borde og bænke og informationstavler og afmærket stier, endda også hvor det tidligere Tremosegaard lå en km uden for selve landsbyen. Toggerbo er nu en del af Mols Bjerges og nationalparkens herlighedsværdier og tager sig faktisk nydeligt og idyllisk ud under de nye forhold. En del af herlighedsværdien er den ”fortællerværdi”, som den delvist forladte landsby repræsenterer. Det er denne fortællerværdi, der her forsøges ”opdyrket”, ikke mindst med Hanna Jessens følgende beretning.

Skibsreder Mærsk McKinney Møller afslører mindestenen på Skovbjerg 1972. Molsarkivet.

Man forstår, at Hanna Jessen under rundvisningen i hendes barndoms landsby, som hun kendte som fuld af liv og aktivitet, bliver ganske sentimental. ”Ak, hvor forandret!” Fornuftens stemme må sige, at de forhold, man levede under i landsbyen i 1950’erne, ville ingen i dag kunne acceptere – men alligevel...

Litteratur:

Jakob Vedsted: *Et bjerglandbrug – landbruget i Toggerbo i Mols Bjerge i 350 år og Fra ødegårde til statshusmandsbrug – ejendommenes historie i Toggerbo i 350 år*, i Museum Østjyllands årbog 2011.

-

Skrevet 2014 af Vilfred Friborg Hansen til "Folk og Liv 2014", Boggalleriet Rønde 2014, hvor artiklen kan ses i sin helhed med billeder.